ANDRZEJ KOSICKI

OSADNICTWO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO

WSTĘP

Zabytki z okresu przedrzymskiego, odkryte w trakcie badań ratowniczych na stanowisku Wrocław-Partynice 6/79, to wyłącznie pozostałości ceramiki naczyniowej oraz fragmenty kości zwierzęcych i polepa. Zaklasyfikowane one zostały do kultury pomorskiej i przeworskiej. Ponadto, w niektórych obiektach stwierdzono pojedyncze ułamki naczyń należące do kultury lateńskiej.

Materiały ruchome kultury pomorskiej i przeworskiej wchodziły głównie w skład wypełnień jam (ryc. 1), ale także występowały w powierzchniowej części warstwy kulturowej oraz w obiektach, w których dominowały zabytki wczesnośredniowieczne i nowożytne, czyli w takim przypadku zalegały na złożu wtórnym. Materiałom tym w opracowaniu dotyczącym kultury pomorskiej nadano umowną nazwę „zespoły ceramiczne".

Zabytki ceramiczne ze stanowiska we Wrocławiu-Partynicach omówione zostały w ramach wydzielonych jednostek kulturowych: kultury pomorskiej i przeworskiej, a pojedyncze zabytki kultury lateńskiej, jako „importy", przedstawione zostały zgodnie z kontekstem kulturowym, w jakim wystąpiły.

W części katalogowej opisano obiekty i zespoły ceramiczne, nadając im dla potrzeb opracowania nową numerację. Jednocześnie zachowano numery polowe obiektów, które podane zostały w nawiasach. Obiekty nieruchome prezentowane są zgodnie z kolejnością numerową arów. W zapisie ich przyjęto, że pierwsza część w nawiasie odpowiada numerowi polowemu obiektu, a druga odnosi się do jego pozycji w siatce arowej. W przypadku ceramiki kultury przeworskiej, odkrytej na wtórnym złożu, w obiektach wczesnośredniowiecznych i nowożytnych, zrezygnowano z wprowadzenia nowych oznaczeń obiektów – zespołów ceramicznych, zachowując w tym przypadku numerację polową.

OSADA LUDNOŚCI KULTURY POMORSKIEJ

KATALOG OBIEKTÓW NIERUCHOMYCH I MATERIAŁÓW RUCHOMYCH

Obiekt 1 (1/6, 1a/6 i 1b/6) – miał on nieregularny zarys zbliżony do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 4,5 x 3,5 m, o osi dłuższej zorientowanej na SW-NE i powierzchni ok. 17 m². Jego NW część zakończona była niewielkim aneksem. W bezpośrednim sąsiedztwie obiektu 1/6 uchwycono zarysy 2 niewielkich, kolistych jam o średnicy ok. 0,3 m i głębokości ok. 0,2 m (obiekty 1a i 1b) niezawierających materiału zabytkowego. Wypełnisko obiektu tworzyła intensywnie czarna, piaszczysta próchnica zawierająca liczne ułamki ceramiki, kości zwierzęce. W przekrojach pionowych wykonanych po krótszej i dłuższej osi wyraźnie zaznaczał się podział wnętrza na 2 części o płaskich dnach zagłębionych w żwirowo-piaszczystym calcu na ok. 0,4 m. W północnym zagłębieniu, na jego dnie zarejestrowano obecność przepalonych kamieni polnych o średnicach 0,2–0,3 m, pomiędzy którymi znaleziono liczne węgle drzewne, fragmenty ceramiki i kości zwierzęcych. W południowym zagłębieniu wystąpiła ceramika i kości zwierzęce.

Funkcja: budynek mieszkalny o słupowej konstrukcji ścian (słupy, z których dwa umieszczone w narożach nie zachowały się) i wnętrzu zagłębionym na ok. 0,4 m. Palenisko usytuowane zostało w części NE budynku (ryc. 2: 1).

Inwentarz: 217 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej, w tym 1 fragment naczynia grafitowego z pogrubionym wylewem kultury lateńskiej, kości zwierzęce i węgle drzewne (ryc. 3: 1-12; 5: 1-7, 9-15, 17-19, 21, 22).

Obiekt 2 (2/6) – była to kolista w rzucie poziomym jama, o średnicy ok. 1,5 m, przekroju nieckowatym i głębokości ok. 0,4 m, odkryta w sąsiedztwie obiektu 1/6. Jej wypełnisko składało się z piaszczystej próchnicy o barwie popielatej. Przy dnie zaobserwowano cienką warstewkę intensywnie czarnej, piaszczystej próchnicy – spalenizny? (ryc. 2: 2).

Funkcja: jama zasobowa należąca do zespołu związanego z obiektem 1/6.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej.

Obiekt 3 (296/37) – miał on nieregularny, silnie wydłużony zarys, o wymiarach na poziomie piaszczysto-żwirowego calca: długość ok. 5,6 m, szerokość ok. 2,1 m i powierzchnię ok. 10 m². Był on zorientowany osią dłuższą po linii SW-NE, w części północnej przecięty został przez wczesnośredniowieczny obiekt nr 294. Podczas eksploracji obiektu na poziomie głębokościowym – 0,20 m okazało się, że jego długość w części południowo-zachodniej ulegała zwiększeniu o 0,8 m i osiągnęła wartość ok. 6,4 m. Wypełnisko tego obiektu było niejednorodne, w części stropowej składało się z piaszczystej próchnicy przemieszanej z popiołem barwy jasnosiwej i kamieni, a w części spągowej przeważała czarna, piaszczysta próchnica zawierająca popiół i węgle drzewne. W przekroju pionowym jama ta miała kształt niecki o prawie płaskim dnie, na którym zalegała warstwa popiołu przemieszanego

z węglami drzewnymi. Na warstwie tej spoczywały silnie przepalone kamienie. Wypełniały one prawie całą przestrzeń obiektu za wyjątkiem jego partii południowo-zachodniej. Na ściankach obiektu zaobserwowano ślady silnego przepalenia i kontaktu z wysoką temperaturą (ryc. 2: 3).

Funkcja: Łaźnia?

Inwentarz: 35 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej (ryc. 4: 5-11), w tym 4 fragmenty najprawdopodobniej należące do kultury jastorfskiej.

Obiekt 4 (zespół ceramiki) – podczas oczyszczania powierzchni ara 37 odkrytych zostało 37 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej być może związanych z obiektem 3 (ryc. 3: 13, 14; 4: 4, 12, 13; 5: 8, 16, 20).

Obiekt 5 (zespół ceramiki) – z nowożytnego obiektu 729/172, z przemieszanego kulturowo zespołu, wyeksplorowano między innymi 4 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej kultury pomorskiej (ryc. 4: 1-3).

ANALIZA MATERIAŁU

Ceramika naczyniowa w zespołach kultury pomorskiej należy do najliczniejszej kategorii źródeł. Pozyskano ją w większości podczas badań cmentarzysk i pojedynczych grobów. Zdecydowanie mniejsza liczba materiałów ceramicznych pochodzi ze stanowisk osadniczych. Z reguły zabytki te, w odróżnieniu od całych form naczyń pochodzących z cmentarzysk, są bardzo rozdrobnione. Podobny stan zachowania odnotowano w przypadku materiałów z Wrocławia-Partynic. Łącznie, z trzech obiektów, warstwy kulturowej i wtórnego złoża pochodzi 296 fragmentów ceramiki, z których tylko niewielka część przydatna jest do rekonstrukcji form naczyń. Ten stosunkowo nieliczny materiał posiada jednak wiele cech z zakresu morfologii i mikromorfologii form ceramicznych, zdobnictwa i technologii, które posłużyły za podstawę do dalszych klasyfikacji i analiz.

Klasyfikacja i typologia naczyń kultury pomorskiej doczekała się już kilku opracowań, z których wymienić należy propozycje M. Gądzikiewicz (1954, tabl. XVII), B. Zawadzkiej (1964, s. 287-293), J. Kruka (1969), L. Krzyżaniaka (1971, s. 196 i n.), S. Czopka (1987, s. 108), T. Węgrzynowicz (1988, s. 4 i n.). Opracowania te z reguły jednak odnoszą się jedynie do wybranych kategorii zabytków, w większości pozyskanych z cmentarzysk lub też są zbyt ogólne w odniesieniu do materiałów osadniczych.

W tym zakresie za interesujące uznać należy propozycje S. Czopka, przedstawione w opracowaniu materiałów z terenów południowo-wschodniej strefy kultury pomorskiej (Czopek 1992, s. 31 i n.). Dokonana tam została m.in. klasyfikacja ceramiki, której podstawą było rozdzielenie morfologii naczyń, zdobnictwa i technologii. Takie podejście do materiałów miało na celu uzyskanie informacji, które mogłyby być ze sobą porównywalne w skali znacznie ogólniejszej niż miało to miejsce do tej pory. Z tego względu, w analizie materiałów z Wrocławia-Partynic wykorzystane zostały metodologiczne podstawy opracowania zabytków ceramicznych zaproponowane przez S. Czopka.

KLASYFIKACJA MORFOLOGICZNA NACZYŃ

Konstrukcja schematu typologii form naczyniowych oparta została o założenia metodyczne A. Buko (1981, s. 128-174) wypracowane dla wczesnośredniowiecznej ceramiki sandomierskiej. Na tej podstawie, zestaw form ceramicznych kultury pomorskiej określony został w ramach typów bazowych (Czopek 1992, s. 31 i n):

I – klosze,
II – naczynia wazowate i zbliżone (kubki – dzbany),
III – misy,
IV – pokrywki,
V – talerze-placki.

Powyższe typy bazowe podzielono na typy właściwe, które opisane zostały cyfrą arabską oraz podtypy oznaczone dużą literą alfabetu. Dodatkowo uwzględniono także cechy różnicujące, tzw. mikrocechy, które występują we wszystkich podtypach naczyń.

W przypadku naczyń typu I (klosze), mikrocechami są sposoby ukształtowania krawędzi: 1 – proste, 2 – pogrubione, a – zagięte do wewnątrz, b – „proste", c – wygięte na zewnątrz.

Dla naczyń typu II (wazowate) są to: listwy plastyczne, ucho lub ucha i inne.

Wśród naczyń typu III (misy) są to: guzki poziome na wylewie, sposoby ukształtowania wylewu (b1 – prosty, b2 – pogrubiony) i inne (Czopek 1992, s. 32).

Stosunkowo niewielka liczba materiału pozyskanego z osady we Wrocławiu-Partynicach posiadała cechy umożliwiające pełną ich klasyfikację morfologiczną, stąd też uzyskane wyniki mogą być z tego powodu nie do końca miarodajne.

Wśród dających się zrekonstruować form naczyń wyróżnione zostały: klosze typu I2D-E (ryc. 3: 1, 7, 10), typu I4A (ryc. 4: 11), typu I7D-E (ryc. 3: 2, 8), naczynia wazowate typu II5A-B (ryc. 4: 4), II5B (ryc. 3: 3) i II5D (ryc. 3: 12), misy typu III1A (ryc. 3: 5, 3: 7), III2A (ryc. 5: 6), III2C (ryc. 5: 8) oraz bliżej nieokreślone misy III1A-C (ryc. 5: 14), III2A-E (ryc. 5: 6) i jeden fragment talerza krążkowego typu IV1B (ryc. 4: 13).

Określenie dokładnej chronologii wydzielonych typów naczyń napotyka na duże trudności, ze względu na „słabą czułość chronologiczną" ceramiki i brak w omawianych zespołach zabytków metalowych, pomocnych w bardziej precyzyjnym datowaniu. Przy ocenie chronologicznej wyróżnionych typów ceramicz-

nych posłużono się ustaleniami Czopka (1985; 1992, tab. 2-5) dokonanymi w oparciu o analizę zespołów grobowych i osadowych dobrze datowanych, pochodzących z terenu Pomorza, Wielkopolski, Mazowsza i Polski południowo-wschodniej.

Na podstawie tych ustaleń stwierdzić należy, że ogólna chronologia form naczyniowych z Wrocławia-Partynic zamyka się w ramach zawartych między I a IV fazą rozwojową kultury pomorskiej. Przy czym, w typie kloszy znajdują się formy typowe dla fazy II (typy: I2D, I4B), jak również fazy II i III (typy I7D-E). Wśród naczyń wazowatych mamy formy występujące w fazach II-IV (typy II5A-B). W przypadku mis rozpiętość chronologiczna jest największa i obejmuje fazy od I do IV (typ: III1A – faza II?, III2A – faza II-III, III2C – faza I-IV i bliżej nieokreślone formy III1A-C – faza II-III, III2A-E – faza I-IV).

Przy opracowaniu periodyzacji zabytków ceramicznych z Wrocławia-Partynic dodatkowo należy zwrócić uwagę na ogólne tendencje stylistyczne w ceramice. Stwierdzono bowiem, że wśród zestawów naczyń kultury pomorskiej czytelna jest prawidłowość stylistyczna, która, jak wykazano, ma znaczenie chronologiczne. Prawidłowość ta polega na przechodzeniu od ostrego profilowania naczyń, typowego dla faz starszych, do profilowania słabego w fazach młodszych (Czopek 1992, s. 84). W oparciu o te ustalenia, chronologię typów morfologicznych naczyń z Wrocławia-Partynic, powszechnie wykazujących łagodne i słabe profilowanie, powinno odnosić się do młodszych faz rozwojowych kultury pomorskiej.

Dodatkowym wyróżnikiem chronologicznym materiałów ceramicznych są cechy mikromorfologiczne oraz sposób zdobienia naczyń.

W przypadku naczyń typu I (klosze) elementem mającym walor chronologiczny jest sposób ukształtowania brzegów. Krawędzie pogrubione, które występują w trzech wariantach: zagięte do wewnątrz, „proste", wygięte do zewnątrz (mikrocechy: a2, b2, c2), charakteryzują materiały najmłodsze. Natomiast, brzegi proste, w tym typie naczyń, nie mają tego waloru, a jedynie znaczenie różnicujące.

Dla naczyń typu II (wazowate) elementem charakteryzującym materiały najmłodsze jest cecha a2, czyli dwa uszka nośne.

Podobnym wyróżnikiem materiałów najmłodszych są listwy plastyczne występujące w powiązaniu z określonymi typami morfologicznymi naczyń.

Wydzielone dla naczyń typu V (talerze krążkowe) mikrocechy, związane ze sposobem ukształtowania krawędzi nie mają większego znaczenia chronologicznego (Czopek 1992, s. 44).

Wśród form naczyń typu I (klosze) pochodzących z Wrocławia-Partynic stwierdzone zostały trzy rodzaje ukształtowania krawędzi prostych podtypu 1 (ryc.: 3: 1, 2, 8; 4: 5). W odniesieniu do kategorii brzegów pogrubionych w analizowanym materiale wystąpił jedynie podtyp 2a, czyli brzegi o krawędziach pogrubionych i zachylonych do wewnątrz.

W obrębie naczyń typu II (wazowate) odnotowano obecność tylko pojedynczych uch, co może mieć związek z fragmentarycznym stanem zachowania materiałów (ryc.: 4: 1, 9; 5: 15). Natomiast bardzo często występowały ułamki naczyń zdobione listwami plastycznymi (ryc.: 3: 3, 14; 4: 2, 4, 10; 5: 19).

Dla „pomorskiego" zespołu ceramicznego z Wrocławia-Partynic ważnym elementem diagnostycznym są również pogrubione krawędzie naczyń (ryc.: 3: 3; 3: 12; 5: 5). Ich obecność w tym zespole wskazuje też raczej na późną chronologię omawianych zabytków.

ZDOBNICTWO NACZYŃ

Zdobnictwo naczyń kultury pomorskiej, ze względu na sposób wykonania, podzielić można na trzy grupy (Czopek 1992, s. 48):
- technika ryta, odciskowa i stempelkowa,
- palcowa (karbowanie, dołki),
- technika plastyczna, do której zaliczono listwy i guzy.

Ceramika ludności kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic charakteryzuje się dużym udziałem zdobnictwa plastycznego i palcowego. W większości były to listwy plastyczne i zdobienia wykonane za pomocą karbowania i dołków. Za śladową uznać należy obecność techniki rytej, którą stwierdzono tylko na jednym fragmencie ceramiki.

Prawie wszystkie wątki zdobnicze usytuowane zostały w strefie brzegu naczynia, gdzie występowało karbowanie, oraz w przejściu szyjki w brzusiec i w górnej partii brzuśca naczynia, gdzie zdecydowanie dominowały listwy plastyczne. Listwy te dodatkowo zdobione były karbowaniem za pomocą paznokci, palców lub dołków wykonanych patykiem (ryc.: 3: 1-3; 4: 2, 4, 5; 5: 19).

Przedstawione powyżej elementy mikromorfologiczne naczyń, czyli przede wszystkim pogrubione krawędzie i plastyczne elementy – listwy zdobione karbowaniem, tak stylistycznie, jak i ilościowo wykazują zdecydowanie cechy typowe dla materiałów najmłodszych, należących do IV fazy rozwojowej kultury pomorskiej.

TECHNOLOGIA

Ze względu na fragmentarycznie zachowane formy naczyń, jakie przede wszystkim znane są z osad, w analizie technologicznej ceramiki uwzględnione zostały następujące cechy:

– sposób wykończenia powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej oraz barwa naczyń,
– grubość ścianek naczyń,
– rodzaje użytych mas garncarskich i zastosowanych domieszek schudzających.

Wśród ceramiki naczyniowej kultury pomorskiej generalnie wydzielić można pięć sposobów wykończenia powierzchni (Czopek 1992, s. 50):

I – powierzchnia błyszcząca (lśniąca),
II – powierzchnia gładka (matowa),
III – powierzchnia szorstka,
IV – powierzchnia chropowata,
V – powierzchnia silnie chropowacona, w tym obmazywana palcami i obrzucana gliną.

Barwę powierzchni tej ceramiki opisać można w ramach trzech zasadniczych typów (Czopek 1992, s. 51):

a – czarna (szaroczarna),
b – brunatna (szarobrunatna),
c – jasnobrunatna, pomarańczowa i czerwona.

Ceramika z obiektów i zespołów kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic pod względem grubości ścianek zaklasyfikowana została do trzech grup:

1 – ceramika grubościenna > 0,8 cm,
2 – ceramika średniościenna < 0,8 cm > 0,4 cm,
3 – ceramika cienkościenna < 0,4 cm.

W oparciu o powyższe założenia klasyfikacyjne opracowana została tabela 1, w której zamieszczono informacje dotyczące frekwencji typów powierzchni ceramiki w poszczególnych obiektach i zespołach, w podziale na trzy grupy ceramiczne:

1 – grubościenna (G. pm.),
2 – średniościenna (Ś. pm.),
3 – cienkościenna (C. pm.).

W zbiorze ceramiki kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic, spośród wyróżnionych przez S. Czopka (1992) modelowych typów wykończenia powierzchni wystąpiło 38 wartości. Typy te omówione zostaną w ramach trzech wydzielonych grup ceramicznych.

Ceramika grubościenna

W sposobie wykończenia powierzchni zewnętrznej w tej kategorii ceramiki dominował ilościowo typ IV i V, określany jako powierzchnie chropowate i silnie chropowacone (ryc.: 3: 1-4, 8, 11; 4: 2-4, 6, 11; 5: 7, 10, 13, 17, 18, 20-22), w tym obmazywane palcami i obrzucane gliną o barwie brunatnej i jasnobrunatnej, sporadycznie szaroczarnej (cechy: 56-60, 73, 74, 90, 104, 105, 116, 119, 120, 134, 135). Na drugim miejscu wystąpiły zbiory o szorstkiej powierzchni zewnętrznej (cechy: 52-54, 68, 69, 84, 97, 113, 114, 128, 129). Trzecią pod względem ilościowym pozycję zajął typ II o powierzchni gładkiej, matowej (cechy: 50, 64-66, 80, 81, 94, 110). Na ostatnim miejscu wystąpił typ I o powierzchni błyszczącej (cecha 48), do którego należał tylko 1 fragment ceramiki. W przypadku powierzchni wewnętrznych zaobserwować można występowanie typów II i III, o wykończeniu gładkim matowym i szorstkim, w przewadze barwy szaroczarnej i brunatnej. Sposób wykończenia powierzchni wewnętrznej zapewne uwarunkowany był przez funkcje, jakie pełniły te naczynia.

Ceramika średniościenna

Wśród tej grupy ceramicznej, w sposobie wykończenia powierzchni zewnętrznych przeważał typ II gładki, matowy o barwie jasnobrunatnej, rzadziej zaś brunatnej i szaroczarnej (cechy: 49, 51, 65, 66, 81, 96). Zdecydowanie mniejszy udział posiadał typ III o powierzchni szorstkiej, barwy brunatnej i sporadycznie szaroczarnej (cechy: 53, 68, 97, 113, 128) oraz typy IV i V o chropowaconej i silnie chropowaconej powierzchni i barwach brunatnej, jasnobrunatnej (cechy: 60, 73, 74, 105, 116, 120, 134). Powierzchnie wewnętrzne miały wykończenie typu II, gładkie, matowe, oraz typu III, szorstkie przeważnie o barwie brunatnej i szaroczarnej, nie stwierdzono natomiast występowania powierzchni typu I – błyszczącej lśniącej.

Ceramika cienkościenna

Znikoma w porównaniu do ceramiki grubo- i średniościennej ilość ceramiki cienkościennej w tym zbiorze ograniczona była do 4 fragmentów, mających wykończenie powierzchni zewnętrznej typu II – matowe gładkie, o barwie brunatnej i wewnętrznej typu II barwy szaroczarnej i brunatnej (cechy: 50, 65).

Analizowany zestaw ceramiczny ludności kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic charakteryzuje się wysokim udziałem materiałów o powierzchniach zewnętrznych silnie chropowaconych i chropowaconych (48,85%) oraz szorstkich (21,67%), które razem stanowiły aż 70,52% ogółu. Na powierzchnie gładkie matowe (29,13%) i lśniące (0,35%) przypadało 29,48% (ryc. 5).

Uzyskane dane dotyczące sposobów wykończenia powierzchni wykazują podobieństwa do materiałów osadniczych z innych stanowisk tej kultury, na których stwierdzono również występowanie mniejszej ilości ceramiki gładzonej, przy dużym udziale ceramiki chropowaconej i szorstkiej. W osadzie z Białośliwia, woj. Piła, datowanej na schyłkową fazę kultury pomorskiej, ceramika chropowacona stanowiła 42%, szorstka 41%, a gładzona 17% (Dernoga, Fredrych 1985, s. 69). Podobnymi wielkościami odznaczają się materiały z Deskurowa i Rzeszowa-Skałki (Czopek 1992).

Frekwencję ceramiki z podziałem wg grubości ścianek w obiektach i zespołach kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic przedstawia tabela 2.

W oparciu o informacje zawarte w tej tabeli wykonany został wykres przedstawiający udział procentowy wydzielonych pod względem grubości ścianek grup ceramiki (ryc. 6).

Omawiany zbiór ceramiczny wyróżnia się zdecydowaną przewagą ceramiki grubościennej, która stanowi aż 63,51% całości analizowanego materiału. Drugą grupą o udziale stanowiącym 34,74% jest ceramika średniościenna. Łącznie udział procentowy ceramiki grubo- i średniościennej wynosi 98,25%. Za śladową uznać zatem należy obecność ceramiki cienkościennej, której udział wynosi tylko 1,75%.

Przedstawione powyżej informacje dotyczące grubości ścianek ceramiki w porównaniu z materiałami kultury pomorskiej pochodzącymi z osad w Deskurowie, Pawłowicach i Rzeszowie-Skałce wskazują, że pod tym względem materiał z Wrocławia-Partynic zbliżony jest najbardziej do zespołów z Deskurowa, skąd pochodziło 62,4% ceramiki grubościennej, 36,9% ceramiki średniościennej (łącznie 99,3%) i 0,7% ceramiki cienkościennej. Nieco inne proporcje, choć nieodbiegające zbyt daleko, wykazują zbiory ceramiki z Pawłowic i Rzeszowa-Skałki, w których udział ceramiki grubo- i średniościennej wynosił 82,7% i 85,5% (Czopek 1992, s. 52).

Rodzaje masy garncarskiej stosowane do produkcji naczyń kultury pomorskiej na stanowisku 6/79 we Wrocławiu-Partynicach

Wyroby ceramiczne z Wrocławia-Partynic analizowane były pod binokularem o powiększeniu max 100 pod względem cech morfoskopowych i oznaczenia granulometrii masy garncarskiej oraz jej składu mineralogiczno-petrograficznego. Analizę składu mineralogiczno-petrograficznego i granulometrii wykonał dr H. Chmal z Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego. W opisach cech materiałów użytych do produkcji ceramiki zastosowano nazewnictwo Instrukcji Dyrektora Instytutu Geologicznego dla opracowania i wydania Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski w skali 1: 50 000 (1974).

Przyjęto następującą nomenklaturę. Ceramika kultury pomorskiej: grubościenna – G. pm., średniościenna – Ś. pm., cienkościenna – C. pm.

Ceramika grubościenna kultury pomorskiej (G. pm.)

W tej kategorii wyrobów wydzielono dwa podstawowe typy masy garncarskiej.

Masa garncarska G. pm. 1.

Matrix, czyli zasadnicza część masy, miał postać pyłu (=mułku) ilastego, który na przełamach poszczególnych wyrobów stanowił 40-60% powierzchni. Więcej zatem w niektórych z analizowanych przypadków było domieszek schudzających. Były to domieszki dwojakiego rodzaju. Maksymalnie, około 80% ich składu petrograficznego stanowił tłuczeń, w którym dominowały ostrokrawędziste skalenie i plagioklazy we frakcji 0,5-0,4 mm. Ta cecha diagnostyczna przesądza, że był to rozkrusz eratycznych głazów z granitów skandynawskich, powszechnie występujących na przyległych, wobec doliny Ślęzy wysoczyznach morenowych.

Podrzędnie, do 20% składu, występowały słabo obtoczone ziarna kwarcu, których genezę należy przypisać trzeciorzędowej serii Gozdnicy.

W elementach tłucznia oznaczono agregaty kwarcowo-biotytowe oraz agregaty kwarcowo-skaleniowe z wrostkami muskowitu i pirytu. Jednak pochodzenie drobnych ziaren pirytu i muskowitu (głównie we frakcji 0,1-0,3 mm) równomiernie rozproszonych w matrix wyrobów należy wiązać z drugorzędną domieszką schudzającą w postaci piasków trzeciorzędowych, które zawierają z natury drobnoziarniste blaszki tych minerałów (tylko kwarc i muskowit w klimacie trzeciorzędu oparły się wietrzeniu chemicznemu). Natomiast piryt, opisywany przez geologów jako „Jasiek wszędobylski" (Bolewski 1986), może mieć bardzo różną genezę. Jego śladowa obecność w masie garncarskiej, zapewne głównie, pochodzi z piasków trzeciorzędowych, ale pojedyncze grubsze ziarna mogły pierwotnie być elementami żył pegmatytowych w granitach eratycznych, z których zrobiono tłuczeń. Mimo że w omawianej masie garncarskiej piryt występował tylko w ilościach śladowych, to wskazano jego źródła pochodzenia, ponieważ w kolejno opisywanych rodzajach mas garncarskich jego frekwencja będzie znacznie większa. Zawartość tego minerału przyjęto za cechę diagnostyczną, różnicującą materiały ceramiczne poszczególnych kultur.

Masa garncarska G. pm. 2.

Do wyrobu tej masy użyto osadów ilasto-pyłowatych, które schudzono głównie piaskami kwarcowymi średnio- i gruboziarnistymi z trzeciorzędowej serii Gozdnicy. Ponadto w ceramice tej występuje domieszka tłucznia (10-20%) skał typu melogranitu, o czym świadczy znaczna zawartość w masie G. pm. 2 kwarców i palgioklazów bardzo ostrokrawędzistych oraz minerałów ciemnych, takich jak: hornblenda, biotyt i granat. Wyroby z tej masy garncarskiej w porównaniu z G. pm. 1 zawierają więcej muskowitu, pirytu i pojedyncze ziarna markasytu. Prawdopodobnym źródłem tych dodatków były melogranity i łupki łyszczykowe występujące w skałach Przedgórza Sudeckiego.

Udział procentowy typu masy garncarskiej wykorzystanej do produkcji ceramiki grubościennej w poszczególnych obiektach (zespołach) kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic przedstawia tabela 3.

Dane zawarte w tabeli 3 posłużyły do wykonania wykresu, w którym przedstawiony został procentowy udział poszczególnych typów masy garncarskiej w ceramice grubościennej (ryc. 7).

W zbiorze ceramiki grubościennej zaznaczyła się zdecydowana przewaga wykorzystywania do produkcji naczyń masy garncarskiej typu G. pm. 1. Jej udział w całości wyrobów tej kategorii wynosił 78,53%. Cechą charakterystyczną masy G. pm. 1 była intencjonalnie dodana domieszka schudzająca w postaci tłucznia granitowego zawierającego piryt. W przypadku masy garncarskiej G. pm. 2 udział ten wynosił 21,47%.

Ceramika średniościenna (Ś. m.)

W tej kategorii ceramiki wydzielone zostały trzy typy masy garncarskiej.

Masa garncarska Ś. pm. 1.

Do jej wykonania użyto mułków piaszczysto-ilastych zawierających kilka procent żwirków we frakcji 2-3 mm. Prawdopodobnie wykonano ją z gliny morenowej, bez zastosowania domieszek, z wyjątkiem dodatku bardziej ilastego utworu na wykończenie powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej. Diagnozę tę oparto na stwierdzeniu, że w masie garncarskiej ziarna piasku występowały równomiernie we wszystkich frakcjach od 0,1-2 mm a w bardzo drobnych żwirach występowały słabo obtoczone czerwone skalenie eratyczne.

Masa garncarska Ś. pm. 2.

Matrix masy stanowiła głównie frakcja pyłowata (0,1-0,02 mm). Kilku-, kilkunastoprocentową domieszką w różnych częściach wyrobów były słabo obtoczone ziarna grubego piasku kwarcowego oraz ostrokrawędziste pojedyncze ziarna czerwonych skaleni i jasnych plagioklazów we frakcji 1-3 mm. Do produkcji tej ceramiki użyto prawdopodobnie zailonych pyłów pochodzących z lokalnej pokrywy lessopodobnej, lub mułków ilastych trzeciorzędowych, które schudzono nieznacznie grubym piaskiem kwarcowym wieku trzeciorzędowego serii Gozdnicy. O trzeciorzędowej genezie tych piasków świadczą wżery powstałe z wietrzenia chemicznego oraz nieznaczne ich obtoczenie. Z ich domieszką wiąże się wzbogacenie masy w muskowit i podrzędnie w piryt.

Ponadto do masy garncarskiej dodano okruchy tłucznia z granitów skandynawskich wysortowane do frakcji 0,2-1,0 mm i również w niektórych wyrobach tłuczeń zasadowych skał z Przedgórza Sudeckiego zawierających w przewadze minerały ciemne. W masie tej nie stwierdzono ziaren piasku drobno- i średnioziarnistego, który powinien występować, gdyby do produkcji wyrobów użyto gliny zwałowej.

Masa garncarska Ś. pm. 3.

Pod względem granulometrycznym matrix masy był podobny w swoim składzie do masy Ś. m. 2. Różnice morfoskopowe przełamów wyrobów polegały na tym, że elementem schudzającym były wyłącznie słabo obtoczone piaski kwarcowe serii Gozdnicy, nie dodano natomiast tłucznia. Na powierzchni tych wyrobów względnie większa była zawartość pirytu we frakcji 0,1-0,3 mm, a ponadto występowały pojedyncze ziarna tzw. pirytu masywnego we frakcji 0,5-2 mm.

Udział wydzielonych typów masy garncarskiej w ceramice średniościennej w obiektach kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic przedstawia tabela 4.

W oparciu o dane z tabeli 4 wykonany został wykres przedstawiający skład procentowy wydzielonych typów masy garncarskiej w grupie ceramiki średniościennej (ryc. 9).

Zdecydowaną przewagę w zbiorze ceramiki średniościennej miała masa garncarska Ś. pm 1, której udział wynosił 60,19%. Wykonano ją z mułków piaszczysto-ilastych, bez dodatku domieszki schudzającej. Brak intencjonalnej domieszki stwierdzono również w przypadku masy Ś. m. 3 wyrobionej z mułków, z pokrywy lessopodobnej z naturalnym, śladowym dodatkiem piasku średnioziarnistego, której udział wynosił 24,27% w całym zbiorze ceramiki średniościennej. W przypadku masy Ś. pm 2, uzyskanej w wyniku dodania do mułków domieszki schudzającej w postaci grubego piasku kwarcowego i tłucznia granitowego udział ten wynosił 15,54%. Ogółem ceramika średniościenna, do formowania której użyto surowca bez intencjonalnie wprowadzonych do masy garncarskiej domieszek, stanowiła 72,81%, a ceramika z intencjonalnie zastosowaną domieszką 15,54% całego zbioru tej kategorii ceramiki.

Ceramika cienkościenna (C. pm.)

Wśród tej kategorii wyrobów wyróżniono jeden typ masy garncarskiej.

Masa garncarska C. pm. 1.

W jej składzie przeważała frakcja mułkowa (0,1-0,02 mm), która stanowiła matrix wyrobu. Masa ta zawierała dodatek piasku drobno- i średnioziarnistego we frakcji 0,5-0,1 mm. Prawdopodobnie domieszka piasku była intencjonalnie dodana przez garncarza.

Domieszki schudzające i sposoby wykończenia powierzchni materiałów ceramicznych kultury pomorskiej i ich znaczenie chronologiczne

Domieszki schudzające zastosowane w masach garncarskich, ich rodzaj i granulometria w relacjach do faktur powierzchni ceramiki posłużyć mogą za dodatkowy wskaźnik chronologiczny. W opracowaniach dotyczących tego zagadnienia, dla późnych materiałów kultury pomorskiej, wskazuje się na wyraźne tendencje do dominacji ceramiki chropowaconej i szorstkiej nad gładkimi sposobami wykończenia powierzchni zewnętrznych, przy jednoczesnej przewadze domieszek średnioziarnistych w ceramice chropowaconej i drobnoziarnistych w ceramice wygładzanej.

Dotychczasowe ustalenia wykazują też pewne różnice terytorialne odnoszące się do rodzaju zastosowanych domieszek schudzających. Dla materiałów kultury pomorskiej z Mazowsza charakterystyczna jest przewaga domieszki w postaci tłucznia, tłucznia z miką i tłucznia z piaskiem, przy zdecydowanie mniejszym udziale innych rodzajów domieszek (np.: tłuczeń kamienny i ceramiczny, tłuczeń kamienny, tłuczeń ceramiczny i mika itd.). Dla terenów Polski południowo-wschodniej typowy jest udział w masie garncarskiej domieszki tłucznia ceramicznego wynoszący od kilkunastu do kilkudziesięciu procent (Czopek 1992, s. 56).

Na tym tle porównawczym okazuje się, że materiały z Wrocławia-Partynic bardziej zbliżone są do zespołów mazowieckich. W ceramice grubościennej, gdzie w sposobie wykończenia powierzchni zewnętrznej przeważało chropowacenie, dominowała domieszka tłucznia granitowego (78,53 %). Wśród ceramiki średniościennej, w większości o gładkich i matowych powierzchniach, domieszka piasku z tłuczniem oraz piasku w masie garncarskiej stwierdzona została w 39,81% materiałów. W pozostałych 60,19% materiałów nie odnotowano obecności intencjonalnie dodanej domieszki. W przypadku nielicznego zbioru ceramiki cienkościennej o gładkiej matowej powierzchni zewnętrznej stwierdzony został najprawdopodobniej celowy dodatek piasku drobno- i średnioziarnistego do masy ceramicznej.

CHRONOLOGIA MATERIAŁÓW CERAMICZNYCH Z WROCŁAWIA-PARTYNIC

Przeprowadzone analizy morfologiczne, mikromorfologiczne, zdobnictwa, ogólnej stylistyki i analizy technologicznej upoważniają do stwierdzenia, że materiały ceramiczne z Wrocławia-Partynic swoimi cechami nawiązują najbardziej do zespołów kultury pomorskiej z IV fazy rozwojowej tej kultury wg periodyzacji S. Czopka. Faza ta nazwana postklasyczną, wiąże się z okresem zaniku kultury pomorskiej. Jej schyłek przypada na starszy okres przedrzymski, synchronizowany z LTB_2 i częścią LTC_1. W datach bezwzględnych okres ten zamyka się w ramach 300–200/150 p.n.e. (Czopek 1992, s. 79-88). Wśród typów ceramicznych z tego okresu przeważają formy ceramiczne o łagodnym profilowaniu, o powierzchniach chropowaconych i szorstkich. Zdobnictwo ceramiki ograniczone jest do technik palcowych – karbowanie, dołki i plastycznych – listwy. W intencjonalnie dodanej domieszce ceramicznej dominują frakcje grubo- i średnioziarniste składające się z tłucznia granitowego i piasku kwarcowego.

ROZPLANOWANIE OSADY

Stosunkowo duża przebadana powierzchnia stanowiska we Wrocławiu-Partynicach upoważnia do stwierdzenia, że odkryta tu została przestrzeń obejmująca najprawdopodobniej całą osadę ludności kultury pomorskiej. Była to niewielka osada, która funkcjonowała w krótkim przedziale czasowym. W jej skład wchodził obiekt mieszkalny wzniesiony zapewne w konstrukcji słupowej, zagłębiony w calcu na około 0,4 m, z paleniskiem w środku – obiekt nr 1 i towarzysząca jemu jama zasobowa – obiekt nr 2 oraz obiekt nr 3 wypełniony kamieniami z węglami drzewnymi i popiołem interpretowany jako łaźnia. Przypuszczalnie istniały także dalsze budynki w typie naziemnych, po których nie zachowały się żadne ślady, o czym zapewne świadczą fragmenty ceramiki wydobyte z nowożytnego obiektu 729 z ara 172 i być może również ceramika pozyskana podczas oczyszczania powierzchni ara 37. Obydwa wspomniane obiekty, które dzieliła od siebie odległość około 80 m, usytuowane zostały nad rzeką, na terasie plejstoceńskiej Ślęzy (ryc. 1). Taka lokalizacja jest typowa dla osad kultury pomorskiej, które często zakładane były nad rzekami, w pobliżu terenów podmokłych, obfitujących w łąki, co, jak się podkreśla, miało związek z dużym znaczeniem chowu zwierząt w gospodarce ludności tej kultury (Pazda 1970).

POŁOŻENIE STANOWISKA W GEOGRAFII DOTYCHCZASOWYCH ODKRYĆ STANOWISK KULTURY POMORSKIEJ NA DOLNYM ŚLĄSKU

Osada we Wrocławiu-Partynicach należy do wydzielonego przez S. Pazdę (1970) wrocławskiego regionu osadniczego kultury pomorskiej na Dolnym Śląsku (ryc. 10). Region ten obejmuje generalnie teren rozciągający się na południe, południowy wschód i wschód od Wrocławia, wzdłuż Odry i jej dopływów. W odróżnieniu od dwóch pozostałych dolnośląskich regionów osadniczych: północno-zachodniego z centrum w okolicy Nowej Soli i barycko-odrzańskiego obejmującego

dolne i środkowe dorzecze Baryczy i obszar nad Odrą w pobliżu Ścinawy, region wrocławski wykazuje zdecydowanie mniejsze zagęszczenie stanowisk. Ogółem, z tego regionu znanych jest 21 stanowisk. Na liczbę tę przypada 11 cmentarzysk, 8 znalezisk luźnych i nieokreślonych oraz 3 osady (Pazda 1970, mapa 1). W ujęciu terytorialno-przestrzennym region wrocławski wraz z dwoma pozostałymi dolnośląskimi i regionem śląskim wchodzi w skład południowo-zachodniej peryferii kultury pomorskiej (Gedl 1995).

W świetle ustaleń chronologicznych osadnictwo regionu wrocławskiego oraz, jak również wykazano, osada z Wrocławia-Partynic pochodzą z wczesnego okresu lateńskiego (LTB_2), a raczej z jego początku, i są wynikiem oddziaływań kolonizacyjnych wychodzących ze skupisk kultury pomorskiej ze wschodniej Wielkopolski poprzez region barycko-odrzański. Proces kolonizacji przez ludność kultury pomorskiej obszarów położonych na południe i wschód od Wrocławia nastąpił w momencie znacznego osłabienia i zaniku kultury łużyckiej z jednej strony i ekspansji celtyckiej na tereny żyznych ziem położonych w międzyrzeczu Bystrzycy i Oławy z drugiej strony (Pazda 1970). Za bezpośredni dowód jednoczesności tych zjawisk w pewnym przedziale czasowym obejmującym okres LTB_2, na stanowisku we Wrocławiu-Partynicach, można uznać fakt wystąpienia w obiekcie nr 1 pojedynczego fragmentu naczynia grafitowego z pogrubionym, wałeczkowatym wylewem (ryc. 5: 4), związanego bez wątpienia genetycznie z kulturą lateńską.

Osada ludności kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic, położona na prawym brzegu Ślęzy, znajdowała się w strefie kontaktowej, jak na to wskazują skartowane znaleziska obu wspomnianych kultur (Czerska 1970; Pazda 1970; Woźniak 1979; Kosicki 1996). W strefie tej lokowana była także osada ludności kultury lateńskiej (celtyckiej), oddalona zaledwie około 2 km na południe, odkryta w miejscowości Ślęza (stan. 11/12), podczas badań wykopaliskowych prowadzonych w związku z budową autostrady A-4 (Domański, Kłosińska, Kosicki 1999).

OSADA KULTURY PRZEWORSKIEJ

KATALOG OBIEKTÓW NIERUCHOMYCH I MATERIAŁÓW RUCHOMYCH

W katalogu przedstawione zostały obiekty nieruchome, które na podstawie materiałów ceramicznych zaklasyfikowano do kultury przeworskiej (ryc. 1). Wydzielonych zostało 11 obiektów, którym dla potrzeb opracowania nadano nową numerację. W nawiasach podano numerację terenową wraz z lokalizacją obiektu na danym arze.

Obiekt 1 (245/15) – posiadał nieregularny zarys zbliżony do ósemki, o maksymalnych wymiarach ok. 2,4 x 2,0 m, głębokości do 0,4 m i przekroju nieckowatym. Wypełnisko składało się z czarno-brunatnej, piaszczystej próchnicy. Na jego dnie stwierdzono obecność kamieni, a pod nimi ślady przepalenia podłoża w postaci czerwonego, silnie zbitego piasku żwirowatego (ryc. 11: 1).

Funkcja: palenisko.

Inwentarz: 5 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej.

Obiekt 2 (22/24) – niewielki, nerkowatego kształtu o wymiarach 0,7 x 0,4 m i głębokości ok. 0,05 m, o wypełnisku składającym się z brunatnej piaszczysto-żwirowej próchnicy (ryc. 11: 2).

Funkcja: jama posłupowa?

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej: pogrubiona i wywinięta krawędź naczynia garnkowatego (ryc. 12: 9), brzusiec naczynia zdobiony wstęgą utworzoną z trzech delikatnych pasm nakłuć połączonych podwójnymi pionowymi liniami (ryc. 12: 8).

Obiekt 3 (5/24/25) – posiadał w rzucie poziomym elipsoidalny kształt, o średnicach 2,0 x 1,5 m, powierzchni ok. 2,75 m² i przekroju nieckowatym. Zagłębiony był w piaszczysto-żwirowym calcu na ok. 1m. Jego wypełnisko składało się z intensywnie czarnej, sypkiej piaszczysto-żwirowej próchnicy (ryc. 11: 3).

Funkcja: jama o charakterze gospodarczym – zasobowa?

Inwentarz: 108 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej, w tym: fragmenty naczynia garnkowatego o średnicy wylewu ok. 25 cm i wys. ok. 27 cm, zdobionego w górnej partii brzuśca ornamentem składającym się z taśmy wykonanej nakłuciami wypełnionej motywem schodkowym (ryc. 13: 1), fragmenty naczynia garnkowatego z facetowanym i pogrubionym brzegiem, o średnicy wylewu ok. 19 cm i wys. ok. 19 cm (ryc. 13: 12), fragment naczynia garnkowatego o wywiniętym brzegu, średnicy ok. 15 cm, z chropowaconym brzuścem (ryc. 13: 3), 3 fragmenty przydennych partii naczyń garnkowatych (ryc. 13: 2, 7, 14), fragment kubka z przewężonym uchem „X", zdobionym ornamentem rombów i trójkątów obwiedzionych taśmą, wypełnionych skośnymi nakłuciami (ryc. 13: 4), 1 fragment brzuśca kubka zdobionego taśmą wypełnioną pojedynczymi nakłuciami (ryc. 13: 5), fragment 3 mis z facetowanymi brzegami, o średnicy wylewu ok. 30 cm, 29 cm i 26 cm (ryc. 13: 6, 8, 13), fragment kubka z wywiniętym, niepogrubionym brzegiem i baniastym brzuścem, o średnicy wylewu ok. 10 cm (ryc. 13: 10), fragment kubka z wywiniętym, niepogrubionym brzegiem, o średnicy wylewu ok. 12 cm (ryc. 13: 9), fragmenty dna zapewne kubka, o średnicy ok. 7 cm (ryc. 13: 11).

Obiekt 4 (115/33) – o elipsoidalnym w rzucie poziomym kształcie, o średnicach 2,3 x 1,45 m, powierzchni ok. 3 m², o głębokości 0,1 m i nieckowatym przegłębieniu we wschodniej części, dochodzącym do 0,5 m.

Jego wypełnisko składało się z ciemnobrunatnej, piaszczystej próchnicy (ryc. 11: 4).

Funkcja: spągowa partia obiektu o charakterze mieszkalnym?

Inwentarz: 2 bryłki polepy i 22 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej, w tym: fragment dzbana, z facetowanym brzegiem, z przewężonym uchem typu „X", o średnicy wylewu ok. 22 cm, średnicy dna ok. 10 cm i wysokości ok. 19 cm (ryc. 12: 2), fragment przydennej partii naczynia garnkowatego, o średnicy dna ok. 12 cm (ryc. 12: 1).

Obiekt 5 (687/67) – posiadał on w przybliżeniu kształt elipsoidalny o średnicach 2,4 x 1,2 m, powierzchni ok. 2,4 m² i przekroju nieckowatym o głębokości 0,3 m. Wypełnisko jego składało się z ciemnobrunatnej, piaszczystej próchnicy (ryc. 11: 5).

Funkcja: spągowa partia obiektu o charakterze mieszkalnym?

Inwentarz: 9 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej, w tym: 1 fragment miseczki o prostej krawędzi wylewu i średnicy ok. 7 cm (ryc. 14: 11).

Obiekt 6 (170/67/76) – był to nieregularny, zbliżony do 2 przystających do siebie prostokątów obiekt o długości ok. 1,9 m i szerokości ok. 1 m, powierzchni całkowitej ok. 3,8 m² i głębokości 0,3 m. Wypełnisko składało się z czarnej, piaszczysto-ilastej próchnicy.

Funkcja: spągowa partia budynku o charakterze mieszkalnym (ryc. 11: 6).

Inwentarz: 13 fragmentów kości zwierzęcych, 15 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej, w tym: fragment pogrubionego, facetowanego brzegu naczynia garnkowatego, o średnicy ok. 19 cm (ryc. 12: 3), fragment misy o prostej krawędzi, o średnicy wylewu ok. 15 cm (ryc. 12: 4), fragment brzuśca, zapewne kubka, zdobionego wstęgą wypełnioną ornamentem jodełkowym (ryc. 12: 5).

Obiekt 7 (663/69) – miał on elipsoidalny kształt o średnicach 2,6 x 1,2 m, powierzchni ok. 2,8 m² i przekroju nieckowatym o dwupoziomowym dnie, o głębokościach 0,5 m i 0,3 m. Wypełnisko jego składało się z ciemnoszarej, piaszczystej próchnicy. W spągu płytszej niecki wystąpiła warstewka brunatnej, piaszczystej próchnicy (ryc. 11: 8).

Funkcja: spągowa partia obiektu o charakterze mieszkalnym.

Inwentarz: 5 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej, w tym: 1 fragment ceramiki grafitowej i fragment misy o prostej krawędzi i średnicy ok. 24 cm (ryc. 14: 13).

Obiekt 8 (669/68) – posiadał kształt elipsoidalny, o średnicach 2,2 x 1,1 m, powierzchni ok. 2,2 m² i przekroju nieckowatym, o głębokości 0,3 m. Wypełnisko obiektu składało się z ciemnoszarej, piaszczystej próchnicy (ryc. 11: 9).

Funkcja: spągowa partia obiektu o charakterze mieszkalnym.

Inwentarz: 1 fragment facetowanego brzegu naczynia (misy?), o średnicy ok. 27 cm (ryc. 14: 18).

Obiekt 9 (412/75) – był to prostokątny obiekt o zaokrąglonych narożnikach, o wymiarach 2 x 0,8 m, powierzchni ok. 1,5 m². W przekroju posiadał on kształt zbliżony do skrzynkowego i głębokości ok. 0,25 m. Wypełnisko jamy stanowiła brunatna próchnica przemieszana z piaskiem (ryc. 11: 10).

Funkcja: spągowa partia obiektu o charakterze mieszkalnym.

Inwentarz: 4 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej.

Obiekt 10 (414/75) – był to w przybliżeniu prostokątny obiekt o zaokrąglonych narożnikach, o wymiarach 2,4 x 0,7 m i powierzchni ok. 1,5 m². W przekroju kształt zbliżony do skrzynkowego i głębokości ok. 0,5 m. Wypełnisko jednorodne składało się z brunatnej próchnicy przemieszanej z piaskiem (ryc. 11: 11).

Funkcja: spągowa partia obiektu o charakterze mieszkalnym.

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej, w tym: 1 fragment lekko pogrubionego brzegu naczynia szerokootworowego (misy?), o średnicy wylewu ok. 32 cm (ryc. 15: 15).

Obiekt 11 (678/86) – miał on w przybliżeniu kształt elipsoidalny, o średnicach 1,8 x 1,2 m, o powierzchni ok. 1,7 m² i przekroju nieckowatym, o głębokości 0,3 m. Jego wypełnisko składało się z ciemnoszarej, piaszczystej próchnicy (ryc. 11: 7).

Funkcja: spągowa partia obiektu o charakterze mieszkalnym.

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej, w tym 1 fragment naczynia (misy?) o facetowanym i pogrubionym brzegu, o średnicy ok. 26 cm (ryc. 12: 11).

Ar 37 – z oczyszczania powierzchni pochodzi 25 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej, w tym spągowa partia naczynia (kubka?) o średnicy ok. 7 cm (ryc. 12: 17).

Pozostałe fragmenty ceramiki zaklasyfikowane do kultury przeworskiej, w tym i również cztery ułamki naczyń kultury lateńskiej, odkryto na wtórnym złożu w obiektach wczesnośredniowiecznych i nowożytnych. Materiały te zbiorczo zostały przedstawione w tabeli 5. W tym przypadku zachowano numerację polową obiektów. W rubryce „zawartość", w nawiasach opisana została ceramika przedstawiona na rycinach (12, 14, 15).

ANALIZA MATERIAŁU

Analizie poddano 607 ułamków naczyń wykonanych w technice lepienia ręcznego bez użycia koła garncarskiego. Uwzględnione zostały następujące parametry ceramiki:

1. typologia form naczyń,
2. zdobnictwo naczyń,
3. grubość ścianek naczyń,
4. sposób wykończenia powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej oraz barwa naczyń,
5. sposób ukształtowania brzegów naczyń,
6. rodzaje zastosowanej masy garncarskiej do produkcji naczyń.

W analizie pominiętych zostało 5 fragmentów ceramiki należących do kultury lateńskiej (4 fragmenty ceramiki grafitowej i 1 fragment ceramiki wykonanej na kole), które w omawianym zespole należy traktować jako elementy „obce" – importy pochodzące z kultury lateńskiej.

KLASYFIKACJA MORFOLOGICZNA

Analizie typologicznej materiałów ceramicznych, stanowiących jedyny zbiór zabytków ruchomych, jaki pozyskano w trakcie badań, poddano 612 fragmentów naczyń. Z liczby tej 280 ułamków pochodzi z obiektów osadniczych, które należały do ludności kultury przeworskiej oraz 332 fragmenty odkryte na wtórnym złożu.

Materiały z Wrocławia-Partynic odznaczają się znacznym stopniem rozdrobnienia, co utrudnia, a czasami wręcz uniemożliwia ich przypisanie do określonej formy typologicznej.

Spośród wielu opracowań dotyczących klasyfikacji materiałów ceramicznych kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego warto odnotować najnowsze publikacje materiałów pochodzących z cmentarzysk w Karczewcu (Dąbrowska 1973), Kamieńczyku (Dąbrowska 1997) i Ciecierzynie (Martyniak, Pastwiński, Pazda 1997) i inne.

W analizie zbioru ceramicznego z Partynic wykorzystana została klasyfikacja form naczyń przedstawiona przez G. Martyniak, R. Pastwińskiego i S. Pazdę (1997, s. 49-66) wykonana dla potrzeb opracowania materiałów z cmentarzyska w Ciecierzynie nad Prosną, w pobliżu Kluczborka. Jest to jedno z większych cmentarzysk pochodzących z tego okresu, dobrze rozpoznanych i opracowanych, z którego znane są naczynia, do których analogie odnaleźć można na osadzie we Wrocławiu-Partynicach, położonej stosunkowo niedaleko od cmentarzyska w Ciecierzynie.

W obrębie materiałów z Partynic wydzielono 6 podstawowych form naczyń: a. – garnki i formy garnkowate, b. – misy, c. – kubki, d. – czarki, e. – dzbany oraz f. – formy nieokreślone.

Z jednej strony ten skromny zestaw form ma swoje uzasadnienie we fragmentarycznym stanie zachowania materiałów, a z drugiej oddaje on również ogólną tendencję w jakościowym asortymencie naczyń używanych w tym czasie na osadach kultury przeworskiej.

Garnki i formy garnkowate

Garnki są najliczniej reprezentowanymi typami naczyń w omawianym zespole.

Spośród zrekonstruowanych form wystąpiły typy: I--A-2a (?) wg G. Martyniak, R. Pastwińskiego i S. Pazdy (1997), garnek jajowaty, przysadzisty z chropowatą powierzchnią (ryc. 15: 16), II-A-2b, z brzegiem niskim, pogrubionym, zaokrąglonym, lekko rozchylonym i gładkim jajowatym brzuścu (ryc. 15: 14), II-A- (3a lub 3b), z brzegiem ukośnie ściętym do wnętrza, o gładkim barku i gładkim lub chropowaconym jajowatym brzuścu (ryc. 13: 9), II-A- (5a lub 5b), z brzegiem wyodrębnionym przez zgrubienie, wielokrotnie facetowanym i jajowatym brzuścu, o gładkiej lub chropowatej powierzchni (ryc. 12: 3; 13: 1; 12; 14: 4, 9, 12, 19, 20; 15: 1, 6), III-A, o górnej partii w przybliżeniu esowatej, z brzuścem jajowatym schropowaconym (ryc. 13: 3) oraz zapewne kolejne fragmenty garnków (ryc. 13: 9; 14: 2; 15: 5, 15, 17). Do nieokreślonych form garnkowatych należą przydenne partie naczyń, gładkie i chropowacone (ryc. 13; 2, 7, 14; 12: 1, 10) oraz fragmenty brzegów lekko pogrubionych i płasko lub skośnie ściętych (ryc. 12: 13, 15; 15: 2, 13, 15).

Misy

Kolejną kategorią naczyń, jaką wydzielono, są misy. Pod względem frekwencji zajmują one drugą pozycję. Wśród wyróżnionych form wystąpiły misy: „lateńskie", odmiany: I- (A-C) -1, czyli misy ze zgrubionym facetowanym lub pogrubionym brzegiem, z uszkodzonym w dolnej partii brzuścem uniemożliwiającym ich dokładną klasyfikację (ryc. 12: 11, 12, 16; 13: 8, 13; 14: 14, 15, 20; 15: 18), misy półkuliste odmian: V-A-1, o krawędziach niepogrubionych, zaokrąglonych, z brzegami ustawionymi pionowo (ryc. 12: 4, 6), V-B-2, o stromo ustawionym brzegu i lekko pogrubionej, poziomo ściętej krawędzi (ryc. 14: 3), V-C-3, o pogrubionej ku wnętrzu i zaokrąglonej krawędzi (ryc. 12: 14). Do bliżej nieokreślonego typu misy należy przydenny fragment o mocno rozchylonych ściankach (ryc. 12: 17).

Kubki

W ramach tego typu naczyń w materiale z Partynic wydzielić można generalnie dwie podgrupy kubków: I – kubki z niskim zgrubionym i najczęściej facetowanym brzegiem, słabo profilowane, o gładkim brzuścu, tzw. lateńskie i II – kubki profilowane. Fragmentaryczne zachowanie materiałów nie pozwala na wydzielenie poszczególnych odmian. Najprawdopodobniej do odmiany I-A-3, czyli z esowato ukształtowaną partią brzegową z brzuścem przysadzistym, niskim należy

kubek (ryc. 13: 4) oraz być może również kubek (ryc. 14: 1). Do odmiany I-B-2a, doniczkowatej zapewne należy fragment kubka (ryc. 15: 7), a do bliżej nieokreślonej fragment kubka (ryc. 14: 6). Do podgrupy II, wariantu II-A-1, kubki profilowane, wazowate z wyodrębnioną szyjką, zaliczyć można okaz (ryc. 13: 10) oraz górną część kubka (ryc. 13: 9). Za nieokreśloną odmianę uznać należy dolną partię kubka (ryc. 13: 11).

Czarki

Do tej kategorii naczyń zaliczony został fragment czarki (ryc. 14: 11) odmiany IV- (A-1 lub A-2), obejmującej czarki miseczkowate, płasko-półkuliste o niewyodrębnionych brzegach i zaokrąglonych lub wklęsłych dnach.

Dzbany

Do dzbanów należy jedyny wyróżniony w tym zespole egzemplarz typu III-u-A, o słabej profilacji, szerokowylewowy, z szyjką słabo wyodrębnioną, z uchem i gładkim w przybliżeniu jajowatym brzuścem (ryc. 12: 2). Dzban ten od formy garnkowatej różni się jedynie obecnością pionowego ucha osadzonego pod wylewem.

Formy nieokreślone

Fragmenty naczyń zaklasyfikowane do tej kategorii z reguły pochodzą z dużych form naczyń zasobowych należących do kategorii ceramiki grubościennej. Większość z nich to fragmenty chropowaconych brzuśców, uniemożliwiających ich przybliżoną choćby rekonstrukcję (ryc. 14: 5; 15: 8, 10, 11). Zapewne były to różnego rodzaju naczynia o formach jajowatych i garnkowatych.

ZDOBNICTWO NACZYŃ

W zbiorze ceramiki z Wrocławia-Partynic nieznaczny odsetek stanowią ułamki pochodzące z naczyń ornamentowanych. Na ogólną liczbę 607 fragmentów naczyń tylko 8 fragmentów jest zdobionych. Stanowią one jedynie 1,32% ogółu zbioru.

Wszystkie omówione poniżej układy zdobnicze wykonane zostały w technice rytej, za pomocą delikatnie, płytko prowadzonych linii i nakłuć. Wystąpiły one na naczyniach cienkościennych o zewnętrznych powierzchniach gładkich matowych, barwy czarnej i wewnętrznych powierzchniach gładkich matowych, czarnych i brunatnych (typy powierzchni: 49 i 64).

Zdobione ułamki naczyń pochodzą głównie z obiektu nr 5, gdzie znaleziono 4 fragmenty naczynia garnkowatego w górnej partii brzuśca zdobionego ornamentem składającym się z taśmy wykonanej nakłuciami wypełnionej motywem schodkowym – typu I-A-10a wg G. Martyniak i in. 1997 (ryc. 13: 2), fragmenty kubka z przewężonym uchem typu „X", zdobionym ornamentem rombów i trójkątów obwiedzionych taśmą, wypełnionych skośnymi nakłuciami (ryc. 13: 4) i fragment brzuśca kubka zdobionego taśmą wypełnioną pojedynczymi nakłuciami – typu I-A-2a (ryc. 13: 5). Ponadto, pojedyncze ornamentowane ułamki brzuśców należących do nieokreślonych form naczyniowych stwierdzone zostały w obiekcie nr 22, skąd pochodzi fragment brzuśca naczynia zdobionego wstęgą utworzoną z trzech delikatnych pasm nakłuć połączonych podwójnymi pionowymi liniami (ryc. 12: 8) i w obiekcie nr 170, gdzie znaleziono fragment brzuśca, zapewne kubka, zdobionego wstęgą wypełnioną ornamentem jodełkowym – typu I-A-6a (ryc. 12: 5).

Grubość ścianek naczyń

W omawianym zbiorze, w oparciu o kryterium grubości ścianek, wydzielone zostały trzy podstawowe grupy ceramiki:

1. – ceramika cienkościenna < 4 mm,
2. – ceramika średniościenna > 4 mm < 6 mm,
3. – ceramika grubościenna > 6 mm.

W tabeli 6 przedstawiony został udział ilościowy wyróżnionych grup ceramicznych. Z zestawienia tego wynika, że najliczniej reprezentowana jest ceramika grubościenna, której udział w całym zespole wynosi 47,12%, ceramika średniościenna – 45,14% oraz cienkościenna – 7,74%. Graficznie proporcje frekwencji poszczególnych grup ceramicznych przedstawia ryc. 16.

Sposób wykończenia powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej oraz barwa naczyń

Cechy te zostały wydzielone w oparciu o podstawy klasyfikacyjne S. Czopka (1992), wykorzystane również w opracowaniu materiałów kultury pomorskiej z Wrocławia-Partynic. Analizę sposobów wykończenia powierzchni oraz barwy ułamków naczyń wykonano dla wyróżnionych na podstawie grubości ścianek trzech grup ceramicznych.

Ceramika cienkościenna

Dla tej kategorii ceramiki charakterystyczne jest zewnętrzne wykończanie powierzchni błyszczące (lśniące) oraz gładkie matowe. Dominuje barwa czarna i brunatna, rzadziej zaś jasnobrunatna. W przypadku

powierzchni wewnętrznych typowe jest wykończenie gładkie matowe o barwie głównie czarnej i brunatnej przy mniejszym udziale barwy jasnobrunatnej, w tym pomarańczowej i czerwonej. W całym zbiorze omówione powyżej typy wykończenia powierzchni (typy: 46, 49, 50, 61, 64, 65, 80, 81, 124) stanowią aż 91,49% (tab. 7). Pozostałe zaś sposoby wykończenia powierzchni zewnętrznej, szorstkie (typy: 113, 129) i chropowate (typ 59), o barwie brunatnej i jasnobrunatnej wystąpiły wraz z powierzchniami wewnętrznymi gładkimi matowymi i szorstkimi barwy czarnej, brunatnej i jasnobrunatnej. Ich udział wynosi 8,51% (tab. 7)

Ceramika średniościenna

W tej grupie ceramiki, w sposobie wykończenia powierzchni zewnętrznej zdecydowaną przewagę osiągnęły powierzchnie gładkie błyszczące oraz gładkie matowe o barwach od czarnej poprzez brunatną do jasnobrunatnej w kombinacji z powierzchniami wewnętrznymi gładkimi matowymi oraz szorstkimi przeważnie koloru czarnego i brunatnego, rzadziej jasnobrunatnego (typy: 49-51, 64-66, 78, 81, 93, 94, 96, 109-111, 124). Ich udział w tej grupie ceramiki wynosi 53,95% (tab. 7).

Szorstkie powierzchnie zewnętrzne o barwach najczęściej brunatnych i jasnobrunatnych, rzadziej czarnych z wykończeniem wewnętrznym gładkim matowym i szorstkim najczęściej koloru brunatnego i czarnego oraz sporadycznie jasnobrunatnego (typy: 53, 54, 68, 69, 84, 97-99, 113, 114, 129) stanowią 27,11% (tab. 7).

Powierzchnie zewnętrzne chropowate i silnie chropowacone o barwach z reguły brunatnych i jasnobrunatnych, o powierzchniach wewnętrznych w przewadze gładkich matowych, brunatnych i jasnobrunatnych oraz szorstkich, brunatnych i czarnych (typy: 56-60, 74, 75, 90, 105, 116, 117, 120, 132, 134, 135) wynoszą 18,94% (tab. 7).

Ceramika grubościenna

W przypadku tej kategorii ceramiki, w sposobie wykończenia powierzchni zewnętrznej najczęściej występują powierzchnie chropowate i silnie chropowacone o barwach brunatnych i jasnobrunatnych, o wewnętrznych ściankach szorstkich, brunatnych i jasnobrunatnych lub gładkich matowych, brunatnych i jasnobrunatnych, rzadziej czarnych (typy: 55-60, 70-75, 84, 87, 90, 101-105, 116, 117, 120, 131, 132, 134, 135). Udział tak wykończonych powierzchni w tym zespole wynosi 48,93% (tab. 7).

Zewnętrzne powierzchnie szorstkie, w przewadze o barwach brunatnych i jasnobrunatnych w kombinacji z wewnętrznymi powierzchniami gładkimi matowymi i szorstkimi głównie brunatnymi i jasnobrunatnymi stwierdzone zostały w 34,28% materiału (tab. 7).

Natomiast gładki, błyszczący i matowy sposób wykończenia powierzchni zewnętrznych o barwach najczęściej brunatnych i jasnobrunatnych w połączeniu z gładkim lub szorstkim wykończeniem wewnętrznym koloru brunatnego lub jasnobrunatnego, rzadziej czarnego (typy: 49-51, 65, 66, 94, 96, 109-111, 126) wystąpił w 16,79% analizowanych przypadków (tab. 7).

Sposób ukształtowania brzegów naczyń

Jedną z cech charakteryzujących ceramikę naczyniową kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego jest sposób uformowania brzegów. Dla tej fazy rozwojowej typowe są brzegi facetowane, występujące w trzech odmianach: a – brzegi szerokie, płaskie, wielokrotnie od zewnątrz facetowane, b – brzegi szerokie płaskie, ostro facetowane, c – brzegi pogrubione bez ostrych facetowań (Dąbrowska 1988, s. 15) oraz brzegi pogrubione, wałeczkowate, wywinięte na zewnątrz. W materiale z Wrocławia-Partynic stwierdzono obecność brzegów facetowanych odmian b i c oraz pogrubionych wałeczkowatych, przy braku odmiany a.

Frekwencję brzegów facetowanych i wałeczkowato pogrubionych oraz niepogrubionych krawędzi w poszczególnych zespołach z Wrocławia-Partynic zawiera tabela. 8. Na wykresie (ryc. 17) został przedstawiony procentowy udział poszczególnych kategorii brzegów. Wynika z niego, że krawędzie facetowane oraz pogrubione wałeczkowate stanowią aż 74,03% wszystkich wyróżnionych brzegów.

Rodzaje masy garncarskiej stosowane do produkcji naczyń

W analizie użytych rodzajów mas garncarskich do produkcji wyrobów ceramicznych kultury przeworskiej z Wrocławia-Partynic wykorzystane zostały założenia metodyczne przyjęte wcześniej w opracowaniu tego zagadnienia dla materiałów kultury pomorskiej.

Ceramika cienkościenna (C)

Masa garncarska C. p. 1.

Do jej wykonania użyto osadów pyłowato-ilastych, które schudzono piaskami średnio- i gruboziarnistymi. Te schudzające elementy są wyłącznie ziarnami kwarcu słabo obtoczonego z mikrowżerami wietrzeniowymi, co kwalifikuje je do złoża wieku trzeciorzędowego serii Gozdnicy. Prawdopodobnie pyły ilaste stanowiące matrix także były sedymentami trzeciorzędowymi. W tym typie masy garncarskiej cechą charakterystyczną jest wzbogacenie w płytki pirytu, które przy gładkim wykończeniu powierzchni naczynia dały efekt „świecenia złotopodobnego".

Masa garncarska C. p. 2.

Pod względem granulometrycznym jest to bardzo podobne złoże do opisanego powyżej (C. 1). Różnica polega na tym, że w tej masie garncarskiej zastosowano mniejsze schudzenie piaskami kwarcowymi. Piryt występuje w niej tylko w postaci mikropłytkowej, a jego frekwencja na powierzchniach wyrobów jest znacznie mniejsza.

Z porównania tych dwóch mas garncarskich wynika wstępny wniosek, że do produkcji poszczególnych wyrobów używano selektywnie, z zamysłem różnych części tego samego złoża, czyli dla ceramiki typu C. p. 1 wybierano partie bardziej wzbogacone w piryt. Udział wyróżnionych mas garncarskich wykorzystywanych do produkcji wyrobów cienkościennych przedstawiony został na ryc. 18.

Ceramika średniościenna (Ś)

Masa garncarska Ś. p. 1.

Podstawową masą garncarską stosowaną do produkcji ceramiki tej kategorii były osady pyłowato-ilaste, których obraz na przełamach był niemal identyczny, jak w przypadku wyżej opisanej ceramiki cienkościennej (C). Zasadnicza różnica polegała jednak na zastosowanych domieszkach schudzających. W tym typie wyrobów użyto dwóch rodzajów domieszek: piasków średnio- i dobrze obtoczonych, oraz tłucznia skał metamorficznych.

Można przypuszczać, że pierwsza z tych domieszek pochodziła z piasków rzecznych korytowych, jakie Ślęza transportowała w tym czasie, druga zaś była intencjonalnym rozkruszem żwirów plejstoceńskich, które odsłaniały się na skarpach podcięć erozyjnych meandrującej rzeki. Te dwa typy domieszek stosowano w zmiennych proporcjach. W większości wyrobów przeważała domieszka czwartorzędowych piasków rzecznych, jednak w pojedynczych wyrobach, o powierzchniach chropowatych, więcej było tłucznia, i te cechowały się większą zawartością pirytu i muskowitu.

Masa garncarska Ś. p. 2.

Mikroskopowy obraz zasadniczej masy garncarskiej jest taki sam, jak masy Ś. p. 1. Różnica polega tylko na tym, że nie dodano do niej tłucznia, lecz jedynie piasków rzecznych korytowych. Masa ta wyróżnia się także tym, że zawiera w równych proporcjach mikropłytki pirytu i muskowitu. Ten typ masy wystąpił w pojedynczych wyrobach.

Udział wyróżnionych mas garncarskich wykorzystywanych do produkcji wyrobów średniościennych przedstawiony został na ryc. 19.

Ceramika grubościenna (G)

Masa garncarska G. p. 1.

Do produkcji tego typu ceramiki użyto mułków bardziej gruboziarnistych niż dotychczas opisywane, które schudzono średnioziarnistymi czwartorzędowymi piaskami o podobnej genezie rzecznej, jak w przypadku mas garncarskich Ś. p. 1 i Ś. p. 2. Nie zastosowano natomiast domieszek tłucznia. W tych wyrobach mikropłytki pirytu i muskowitu występują śladowo.

Masa garncarska G. p. 2.

Została ona wykonana z iłu pyłowatego i schudzona gruboziarnistym piaskiem kwarcowym serii Gozdnicy. Na przełamach wyraźnie było widać, że domieszka schudzająca powierzchniowo przeważała nad ilastym matrixem. W tych wyrobach względnie więcej było pirytu i muskowitu w porównaniu z masą G. p. 1.

Udział wyróżnionych mas garncarskich wykorzystywanych do produkcji wyrobów grubościennych przedstawiony został na ryc. 20.

CHRONOLOGIA MATERIAŁÓW CERAMICZNYCH

Na podstawie analizy materiałów ceramicznych z Wrocławia-Partynic stwierdzić należy, że omawiany zbiór pod względem chronologicznym nawiązuje do faz A_2 i A_3 młodszego okresu przedrzymskiego. Takie datowanie uzasadniają opisane powyżej cechy typologiczne i technologiczne materiału. W pierwszym rzędzie są to formy naczyń i wątki ornamentacyjne, które posiadają liczne analogie do materiałów dobrze datowanych na fazy A_2 i A_3 znanych m.in. z cmentarzysk w Ciecierzynie, Kamieńczyku i innych, gdzie obok naczyń wystąpiły zabytki metalowe z typowymi dla poszczególnych faz wyznacznikami chronologicznymi.

W drugim rzędzie wspomnieć należy o charakterystycznym dla naczyń z młodszego okresu przedrzymskiego sposobie formowania brzegów – facetowaniu. Spośród wydzielonych przez Dąbrowską (1988) trzech wariantów brzegów, w omawianym zespole nie stwierdzono krawędzi wielokrotnie od wewnątrz facetowanych (wariant a) uznawanych za starsze, związanych raczej z fazą A_1. Pozostałe odmiany, w tym szczególnie brzegi pogrubione bez ostro wydzielonych płaszczyzn facetowanych (wariant c) wskazują na fazy A_2 i A_3. Wałeczkowato uformowane i wywinięte na zewnątrz brzegi, którymi charakteryzuje się część zbioru ceramicznego, nie można traktować wskaźnikowo, ponieważ ten sposób ukształtowania brzegów naczyń występuje też w fazie A_1, a także znany jest ze stanowisk kultury lateńskiej, m.in. z Kurzątkowic i Radłowic. Ponadto o takim datowaniu decydować może również

pionowy sposób mocowania uszek na naczyniach oraz ich zdobienie.

Do wyjaśnienia pozostaje kwestia fragmentów naczyń grafitowych kultury lateńskiej i ich pozycja chronologiczna w materiale kultury przeworskiej z Wrocławia-Partynic. Ogółem stwierdzono pięć fragmentów tego typu ceramiki, przy czym tylko jeden ułamek odkryty został w obiekcie kultury przeworskiej (ob. 7, por. katalog). Cztery pozostałe fragmenty naczyń grafitowych wystąpiły w obiektach z okresu wczesnego średniowiecza, na złożu wtórnym (tabela 1), o czym świadczą ich cechy formalno-typologiczne, wskazujące na „lateńskie" a nie wczesnośredniowieczne pochodzenie. Szczególnie charakterystyczny jest fragment wykonanego na kole garncarskim naczynia o formie situli, z wałeczkowatym, pogrubionym wylewem i słabo wyodrębnionej listwie plastycznej (ryc. 14: 7). Wobec braku zwartych i jednoznacznie związanych z kulturą lateńską inwentarzy ceramicznych należy uznać, że pojedyncze ułamki ceramiki grafitowej są tzw. importami.

Współwystępowanie materiałów kultury przeworskiej i zabytków kultury lateńskiej na stanowisku w Partynicach stanowi kolejny sygnał dowodzący kontaktów interkulturowych pomiędzy ludnością obu kultur archeologicznych. W świetle chronologii omawianej osady kontakty te przypadałyby najwcześniej na schyłek LTC_2 i początek LTD_1, a więc na okres, w którym, jak się wydaje na podstawie obecnych ustaleń, w bystrzycko-oławskim rejonie osadniczym zanikowi uległo osadnictwo kultury lateńskiej (Dąbrowska 1988). Odnotowany „lateński" ślad może wskazywać, że osadnictwo to w tym rejonie przetrwało nieco dłużej.

ROZPLANOWANIE OSADY KULTURY PRZEWORSKIEJ

Zarejestrowane w trakcie badań wykopaliskowych relikty zabudowy były w większości przypadków pozostałościami spągowych partii obiektów, zagłębionych w piaszczysto-żwirowym calcu (ryc. 11: 1-11). Obiekty te zostały zniszczone przez późniejsze osadnictwo wczesnośredniowieczne i późniejszą orkę prowadzoną zgodnie ze spadkiem zbocza doliny. Zidentyfikowane ślady po budynkach mieszkalnych (obiekty 6-11 oraz być może obiekty 4 i 5), palenisku (obiekt 1), jamie zasobowej (obiekt 3) i jamie posłupowej (obiekt 2) niewątpliwie należą do kultury przeworskiej, co dokumentują znalezione w tych obiektach zabytki ceramiczne.

Relikty osadnictwa związanego z ludnością kultury przeworskiej wystąpiły w dwóch skupiskach. Zdecydowanie wyraźnie wydzieliło się skupisko położone w północno-zachodniej części badanego stanowiska. Wystąpiło w nim 7 z 11 obiektów oraz większość materiałów ceramicznych odkrytych w obiektach wczesnośredniowiecznych, które zniszczyły w poważnym stopniu relikty osadnicze tej kultury.

Kolejne zgrupowanie wyznaczały cztery obiekty zlokalizowane w południowej strefie stanowiska. Nie można wykluczyć związków funkcjonalnych pomiędzy tymi obiektami, a przynajmniej z częścią dołów posłupowych, jakie zostały stwierdzone w tej części stanowiska. W takim przypadku byłyby to pozostałości naziemnych budynków wzniesionych w konstrukcji słupowej. Ze względu jednak na brak materiałów datujących wypełniska posłupowe, kwestia ta musi pozostać nierozstrzygnięta.

Przyjmując za kryterium rozrzut przestrzenny ceramiki, można w przybliżeniu określić powierzchnię, jaką zajmowała ta osada. Na tej podstawie przyjąć należy, że osada ludności kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego zajmowała pas terenu o szerokości około 30-40 m i długości około 100 m, a więc maksymalnie obejmowała przestrzeń 4000 m^2 (ryc. 1). Pozostałe nieliczne ślady, jakie wystąpiły poza tak określoną strefą zasiedlenia, są przejawem aktywności jej mieszkańców w najbliższym otoczeniu osady.

Istotne znaczenie ze względu na zaopatrzenie w wodę mieszkańców osady jest jej lokalizacja w pobliżu rzeki. W tym przypadku stwierdzić można, że wybór miejsca pod osadę został wybrany z rozmysłem. Usytuowanie osady na terasie plejstoceńskiej i w strefie wysoczyznowej w pobliżu rzeki Ślęzy, umożliwiało łatwy dostęp do jej zasobów, a także zapewniało wystarczające bezpieczeństwo nawet przed wysokimi wodami powodziowymi.

POŁOŻENIE STANOWISKA W GEOGRAFII DOTYCHCZASOWYCH ODKRYĆ STANOWISK KULTURY PRZEWORSKIEJ NA DOLNYM ŚLĄSKU

Osada we Wrocławiu-Partynicach 6/79 należy do wydzielonego przez S. Pazdę (1980) bystrzycko-oławskiego regionu osadniczego kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku, który po raz pierwszy skartowany został przez Peschecka (1939). Z najbliższego otoczenia omawianej osady znanych jest 8 stanowisk datowanych na młodszy okres przedrzymski. Są to cmentarzyska: Wrocław-Oporów, stan. 2 (Pescheck 1939, s. 217), Wrocław-Kuźniki, stan. 2 (Pescheck 1939, s. 169) i osady: Wrocław-Muchobór Mały, stan. 1 (Pescheck 1939, s. 221), Wrocław-Oporów, stan. 1 (Pescheck 1939, s. 230), a w samym obrębie Partynice osadnictwo z tego okresu znane jest ze stanowisk nr 1 i 6. Mapę osadnictwa (ryc. 21) uzupełnia stanowisko Bielany Wrocławskie 7/7, odkryte w trakcie badań AZP (Archiwum SOZ, obszar 81-28) oraz

przebadane wykopaliskowo stanowisko Ślęza 11/12 (Domański, Kłosińska, Kosicki 1999).

Na tym etapie badań otwarty pozostaje problem relacji omawianej osady do osady Wrocław-Partynice 1, odkrytej przed 1945 r. Niewielka odległość, jaka dzieliła od siebie wspomniane osady, pozwala sądzić, że wraz ze stanowiskiem Partynice 6 tworzyły one niewielkie skupisko osadnicze, przez które prowadził szlak handlowy związany z wymianą dalekosiężną, o czym świadczą wspomniane już odkrycia depozytów surowca bursztynowego.

POTENCJALNE MIEJSCA POZYSKANIA SUROWCA GARNCARSKIEGO DO PRODUKCJI NACZYŃ NA OSADZIE LUDNOŚCI KULTURY POMORSKIEJ I PRZEWORSKIEJ NA STANOWISKU 6/79 WE WROCŁAWIU-PARTYNICACH

W poszukiwaniu potencjalnych miejsc poboru surowca do produkcji naczyń analizowano mapy geologiczne prezentujące wydzielenia osadów ilasto-piaszczystych w otoczeniu badanego stanowiska, w promieniu do 20 km (Barsch, Tietze 1912, Barsch, Tietze i inni 1912, Tietze, Behr 1932, Winnicka 1987, Łabno 1991, Walczak-Augustyniak, Cwojdziński 1994). Z treści tych map wynika, że surowce ilaste wieku trzeciorzędowego, z których można było produkować naczynia cienko- i średniościenne, najpowszechniej na powierzchni występują w rejonie Pilczyc – Maślic – Leśnicy – Żernik i Strachowic. We wszystkich wymienionych miejscach, na skalę przemysłową, eksploatowano iły pylaste i piaszczyste do roku 1944, a złoże w Leśnicy jest wykorzystywane do dzisiaj. Ponadto z wymienionych map wynika, że w rejonie Klecina – Zabrodzie – Bielany Wrocławskie iły trzeciorzędowe zalegają na głębokości ok. 2-3 m, przy czym w jednym z ręcznych odwiertów zlokalizowanym na prawym brzegu koryta Ślęzy, w holoceńskim dnie doliny tej rzeki, ok. 300 m na południe od stanowiska nawiercono iły właśnie tego wieku (Barsch, Tietze 1912). Według opinii H. Chmala, w miejscu tym, około 2000 lat BP, koryto Ślęzy było w poziomie ok. 1,5 do 2 m niższe i teoretycznie w tym czasie możliwe było pobieranie iłu na potrzeby garncarskie z dolnej części zbocza doliny, stanowiącego stromą krawędź erozyjną. Bardziej jednak prawdopodobne wydaje się, że materiał pobierany był z lewobrzeżnej części dorzecza Ślęzy, ponieważ tylko w tej części iły trzeciorzędowe mają lokalnie pokrywę piasków i bardzo drobnych żwirów kwarcowych serii Gozdnicy, które do produkcji niektórych wyrobów wykorzystano jako domieszkę schudzającą. Na obecnym etapie badań nie można wykluczyć, że surowiec do produkcji ceramiki naczyniowej pobierany był z kilku miejsc jednocześnie. Przemawiają za tym ustalenia archeologiczne, jak również dane etnograficzne, na podstawie których wiadomo, że wykorzystywane były złoża w najbliższej okolicy, położone w odległości ok. 1 km (Mogielnicka-Urban 1984).

Powyższe wskazania miejsc poboru surowca nie wyjaśniają jednak pochodzenia wyjątkowo dużej ilości pirytu manifestującego się na powierzchni części wyrobów ceramicznych. W lokalnych złożach osadów pyłowatych i ilastych piryt występuje w ilościach śladowych. Z prac geologicznych (Łabno 1991, Walczak-Augustyniak, Cwojdziński 1994) wynika, że w piryt wzbogacone są regolity trzeciorzędowe (zwietrzeliny chemiczne) stwierdzone w strefie brzeżnej Przedgórza Sudeckiego (między Masywem Ślęży a Wzgórzami Niemczańsko-Strzelińskimi). Najbliższym w stosunku do Wrocławia-Partynic takim złożem jest rejon Pustków Wilczkowski – Kobierzyce. Gdyby te okolice były źródłem pozyskiwania surowca ilastego wzbogaconego w piryt, oznaczałoby to, że opisywana część wyrobów garncarskich z Partynic była importem. Taką interpretację należy odrzucić, bowiem cechy mas garncarskich można prościej wyjaśnić, przyjmując, że eksploatowano surowiec miejscowy, z wyżej wymienionych miejsc, położonych na lewym brzegu doliny Ślęzy, a źródłem pirytu były domieszki schudzające. W jednych typach wyrobów mogły to być piaski i bardzo drobne żwiry serii Gozdnicy, w innych czwartorzędowe piaski i żwiry rzeczne z dna doliny Ślęzy.

Piaski schudzające wzbogacone w piryt mogły pochodzić nawet z koryta rzeki, ale głównym miejscem ich pozyskania musiały być podcięcia erozyjne zboczy doliny Ślęzy. Wniosek ten oparto na analizie stratygrafii stanowiska Wrocław-Partynice 6/79, gdzie w wykopach budowlanych na głębokości 1,0-4,2 m występowała seria plejstoceńskich piasków i żwirów średniookruchowych.

Część z tych żwirów była silnie zwietrzałymi skałami metamorficznymi z Przedgórza Sudeckiego, w składzie których dominowały minerały ciemne i one to zawierały domieszkę pirytu. Przynajmniej, odnośnie do części wyrobów średniościennych kultury przeworskiej, nie ma wątpliwości, że jako domieszki schudzającej dodano tłucznia będącego rozkruszem tych właśnie żwirów. Tylko w nielicznych ceramicznych wyrobach grubościennych kultury pomorskiej dodatkowym źródłem pirytu mógł być tłuczeń uzyskany z granitów skandynawskich.

LITERATURA

Barsch O., Tietze O.
1912 *Geologische Karte von Preussen und benachbarten Bundesstaaten*, 1: 25 000, Bl. Schmoltz, Berlin.

Barsch O., Tietze O., Michael R., Schlunk F., Schneider O., Soende F., Tornau F.
1912 *Geologische Karte von Preussen und benachbarten Bundesstaaten*, 1: 25 000, Bl. Kattern, Berlin.

Bolewski A.
1986 *Piryt, mineralogia i petrografia*, [w:] „Surowce mineralne świata". Siarka – S.W.G., Warszawa.

Buko A.
1981 *Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Czerska B.
1970 *Ze studiów nad okresem lateńskim na Śląsku*, „Archeologia Polski", t. 15, s. 149-206.

Czopek S.
1985 *Problematyka badawcza południowo-wschodniej strefy kultury pomorskiej*, „Archeologia Polski", t. 30, s. 367-410.
1987 *Ze studiów nad kulturą wejherowsko-krotoszyńską w Kotlinie Chodelskiej*, „Archeologia Polski", t. 32, s. 93-138.
1992 *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.

Dąbrowska T.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej*, Warszawa.
1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Kraków.

Dernoga M., Fredrych A.
1985 *Osada ze schyłku środkowego okresu lateńskiego w Białośliwiu, woj. Piła*, „Fontes Archaeologici Posnanienses", t. 34, s. 66-76.

Domański G., Kłosińska E., Kosicki A.
1999 *Sprawozdanie z badań ratowniczych wielokulturowej osady w miejscowości Ślęza, gm. Kobierzyce, stan. 11/12*, „Sprawozdania Archeologiczne", t. 51, s. 273-318.

Gądzikiewicz M.
1954 *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, „Wiadomości Archeologiczne", t. 20, s. 134-173.

Gedl M.
1995 *Południowo-zachodnie peryferie zasięgu kultury pomorskiej*, [w:] „Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993", Warszawa.

Instrukcja
1974 *Instrukcja Dyrektora Instytutu Geologicznego dla opracowania i wydania Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski w skali 1: 50000.*

Kosicki A.
1996 *Der Forschungsstand über die Latènekultur in Niederschlesien*, [w:] „Kontakte längs der Bernsteinstrasse (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt", Kraków.
1996a *Wstępne wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych we Wrocławiu na Partynicach, stan. 6/79*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne", t. 38, s. 387-390.

Kruk J.
1969 *Zagadnienia podziału i genezy popielnic twarzowych z wczesnej epoki żelaza w Polsce*, „Archeologia Polski", t. 14, s. 95-135.

Krzyżaniak L.
1971 *Ze studiów nad kulturą pomorską w Wielkopolsce*, [w:] „Materiały do prahistorii ziem polskich", t. IV, z. 1, s. 195-239, Warszawa.

Łabno A.
1991 *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski. 1: 50 000, Arkusz Leśnica (763), + Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski, ark. Leśnica*, wyd. W.G., Warszawa 1988.

Martyniak G., Pastwiński R., Pazda S.
1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. opolskie*, Wrocław.

Mogielnicka-Urban M.
1984 *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Pazda S.
1970 *Ze studiów nad kulturą wschodniopomorską na Dolnym Śląsku*, „Archeologia Polski", t. 15, s. 89-111.
1980 *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis", No 443, „Studia Archeologiczne", t. X, Wrocław.

Pescheck Ch.
1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien.* Leipzig.

Tietze O., Behr J.
1932 *Geologische Karte von Preussen und benachbarten Deutschen Leandern*, 1: 25 000, Bl. Deutsch -Lissa, Berlin.

Walczak-Augustyniak M., Cwojdziński S.
1994 *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski. 1: 50 000, ark. Jordanów Śląski (800), + Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski, Jordanów Śląski*, Warszawa.

Węgrzynowicz T.
1988 *Kultura grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki*, „Wiadomości Archeologiczne", t. 49 (1984), s. 3-16.
Winnicka G.
1987 *Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski. 1: 50 000, ark. Wrocław*, Warszawa.
Woźniak Z.
1979 *Starsza faza kultury lateńskiej w Polsce i jej oddziaływania*, [w:] „Prahistoria Ziem Polskich", t. IV, s. 209-220.
Zawadzka B.
1964 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Warszawie-Henrykowie*, „Materiały Starożytne", t. 10, s. 229-321.

ANDRZEJ KOSICKI

BESIEDLUNG DER VORRÖMISCHEN EISENZEIT

Zusammenfassung

Das Fundmaterial der Fundstelle Wrocław-Partynice 6/79 besteht ausschließlich aus der Gefäßkeramik sowie Fragmenten der Tierknochen und gebranntem Lehm. Sie wurden der pommerschen und der Przeworsk-Kultur zugeordnet; überdies kamen auch vereinzelte Gefäßbruchstücke der Latenekultur zutage.

Die Funde der pommerschen und der Przeworsk-Kultur fanden sich in der Grubenfüllung sowie traten in der Kulturschicht und verlagert auf. Die Keramikfunde der beiden Kulturen wurden jeweils im Rahmen der ausgesonderten Kultureinheiten besprochen, und die vereinzelten Funde der Latenekultur als „Importe" dem kulturellen Zusammenhang gemäß geschildert.

DIE SIEDLUNG DER POMMERSCHEN KULTUR

Im Katalog wurden die Objekte und Fundmaterialien der pommerschen Kultur dargestellt, die einem ca. 0,4 m vertieften Haus von einer Pfostenkonstruktion der Wände und des Dachs, einer Vorratsgrube, einem als ein Badehaus (?) gedeuteten Objekt sowie zwei Keramikkomplexen entstammten.

Die Analyse der Morphologie, Mikromorphologie, Herstellungstechnik, Verzierung und der allgemeinen Stilistik veranlaßt zur Feststellung, daß die Keramik aus Wrocław-Partynice am meisten an die Komplexe der pommerschen Kultur aus der IV. Entwicklungsphase (nach der Periodisierung von S. Czopek) dieser Kultur anknüpft. Diese Phase wurde die postklassische bezeichnet und verbindet sich mit der ausklingenden pommerschen Kultur. Ihr Ausgang fällt in die ältere vorrömische Eisenzeit, parallel zu LTB_2 und zum Teil zu LTC_1. In den absoluten Daten schließt sich diese Periode in der Zeitspanne 300-200/150 v. u. Z. ein. Unter den keramischen Typen überwiegen dann mild profilierte Formen mit rauhen und gerauhten Oberflächen. Die Verzierung beschränkt sich auf die Fingertechniken – Kerbung, Dellen sowie die plastischen Leisten. Die Beimengung ist absichtlich überwiegend grob- und mittelkörnig und besteht aus Granitschlag und Quarzsand.

Das untersuchte Areal der Fundstelle läßt feststellen, daß am wahrscheinlichsten der ganze Raum der Siedlung der pommerschen Kultur erforscht worden ist. Es war eine kleine Siedlung, die auch in einer kurzen Zeitspanne bestand. Neben den drei ermittelten Objekten, gab es vermutlich auch andere ebenerdige Häuser, von denen keine Spuren erhalten geblieben sind.

Die Siedlung in Wrocław-Partynice gehört in die Breslauer Siedlungsregion der pommerschen Kultur in Niederschlesien. Im territorial-räumlichen Bereich schließt sie sich mit zwei übrigen niederschlesischen und der oberschlesischen Gruppe in die süd-westliche Peripherie der pommerschen Kultur ein.

Besondere Beachtung verdient ein im Objekt Nr. 1 einzeln gefundenes Fragment eines graphitierten Gefäßes mit einem verdickten, wulstartigen Rand, dessen Ursprung in der Latenekultur der Stufe LTB_2 zu suchen ist.

DIE SIEDLUNG DER PRZEWORSK-KULTUR

Es konnten 11 Objekte ermittelt werden. Übrige Keramikfragmente, darunter auch vier Gefäßbruchstücke der Latenekultur verlagert in den frühmittelalterlichen und neuzeitlichen Objekten gefunden, wurden in die Tabelle 1 aufgenommen.

Die genannte Keramiksammlung knüpft chronologisch an die Stufen A_2 und A_3 der jüngeren vorrömi-